

**ARMOEDE IN NEDERLAND
IN DE JAREN '20 EN '30**

*door
Janine Ter Linde en Sascha van der Zon*

INLEIDING

Dit boekje wil een bijdrage leveren aan kennis over een periode die de oudst nog levende Nederlanders hebben meegemaakt en die hen voor een belangrijk deel heeft gevormd.

Het is in eerste instantie bestemd voor jongeren in opleiding voor, of werkend in de ouderenzorg. Maar iedereen die met ouderen in contact komt en geïnteresseerd is in de belevingswereld van de vooroorlogse generatie kan er zijn voordeel mee doen, ik denk bijvoorbeeld aan mantelzorgers van ouderen die nog thuis wonen. Tenslotte kan dit boekje interessant zijn voor de ouderen zelf die veel zullen herkennen van de wereld om hen heen zoals die er in hun jonge jaren uit zag.

Het idee voor dit boekje ontstond in zorgcentrum 'Flevohuis' in Amsterdam, waar sinds 1996 wordt gereminisceerd met individuele en groepen ouderen. Veel van onze bewoners (of ze nu uit Amsterdam komen of niet) hebben armoede gekend of van nabij meegemaakt en hun verhalen daarover kenmerken zich door een grote levendigheid. Het onderwerp wordt over het algemeen niet als pijnlijk ervaren, integendeel: veel ouderen zijn er trots op dat zij (en de rest van het ouderlijk gezin) zich staande hebben kunnen houden ondanks alle ontberingen. En vanwege hun ervaringen vinden zij onze huidige welvaart heel wat minder vanzelfsprekend dan de generatie van na de oorlog.

Het algemene beeld over armoede in de jaren twintig en dertig is geschreven door twee studenten van de Educatieve Faculteit, afdeling Geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam. Dit algemene beeld is feitelijk. Voor de persoonlijke beelden hebben de schrijvers geciteerd uit de schriftelijke verslagen van reminiscentie in het Flevohuis. Zij hebben daarbij toegang gekregen tot verslagen van individuele- en groepsreminiscentie. Deze beelden betreffen de huidige beleving van die periode door de deelnemers. Feiten en beleving kunnen wel eens uit elkaar liggen en het hangt van uw invalshoek af, wat voor u belangrijker is. Omwille van de privacy zijn de namen van de deelnemers in dit boekje veranderd.

*Behalve als kennisbron kunt u dit boek gebruiken als hulpmiddel bij reminiscentie met ouderen:
U kunt er vragen over het thema aan ontlennen.
U kunt er uit voorlezen om de herinnering van deelnemers te stimuleren.
U kunt citaten aan hen voorleggen ter vergelijking met de eigen situatie van toen.
En u kunt de verschillende hoofdstukken gebruiken als subthema's binnen het onderwerp 'Armoede.'*

Pollo Hamburger, coördinator reminiscentie Flevohuis

1. EEN ALGEMEEN BEELD VAN DE JAREN DERTIG

Om een helder beeld te krijgen over het zware leven dat arbeiders hadden, moet er eerst iets verteld worden over de oorzaken die hier aan ten grondslag lagen.

In 1918 eindigde de eerste wereldoorlog. Vier jaar lang hadden Duitsland en Frankrijk tegen elkaar gevochten en beide landen hadden hierbij zware verliezen geleden. Nederland was gelukkig neutraal gebleven, maar ook hier had de oorlog sporen nagelaten. De handel lag bijna stil en dit betekende dat er nauwelijks voedsel en grondstoffen de havens binnen kwamen. Er was veel armoede maar ondanks dat waren er toch mensen die van deze situatie profiteerden. Op de zwarte markt verdienden zij enorm veel geld en sommigen werden zo in korte tijd miljonair.

Tegenover schrijnende armoede stond dus enorme rijkdom en veel mensen vonden dit onacceptabel. Velen gingen de straat op om te protesteren tegen de slechte woon- en werkomstandigheden. De Nederlandse regering had deze massale protesten niet verwacht en besloot de mensen wat tegemoet te komen. In 1919 stelde zij de arbeidswet in. Dit hield in dat er een 8-urige werkdag werd ingevoerd. In het vervolg waren dus werktijden van 10-12 uur per dag verboden. Bovendien werd er een ouderdoms- en invaliditeitswet ingesteld.

Lang kon men echter niet van deze sociale voorzieningen profiteren. De economie leek maar niet te willen groeien na de eerste wereldoorlog. Integendeel zelfs, het leek eerder slechter dan beter te worden. Er werd te weinig geld verdiend en ook de belastingopbrengsten vielen tegen. Om deze redenen werden sommige sociale voorzieningen weer opgeheven.

In 1925 ging het eindelijk beter. De economie groeide zelfs behoorlijk. Dit gaf de regering de tijd en gelegenheid om wat aan de sociale problemen te doen. Zo werd in 1929 de ziektewet ingesteld. Deze wet verplichtte bedrijfsverenigingen hun zieke werknemers door te betalen en te controleren op hun ziek zijn. Je begrijpt dat deze maatregel wel in goede aarde viel bij de arbeiders. De regering deed echter nog meer goede zaken voor de bevolking. Zo werden de belastingen verlaagd en de salarissen verhoogd.

Eind 1929 ging het mis. De crisis begon in de VS met dalende produktie, stijgende prijzen en een snel toenemend aantal werklozen. Omdat de VS handel dreef over de hele wereld breidde de crisis zich als een olievlek uit. Ook Nederland werd getroffen. En omdat Nederland zoveel importeerde en exporteerde kwam de klap dubbel zo hard aan. Veel bedrijven gingen failliet waardoor veel arbeiders werkloos raakten. Op de landbouwbedrijven werd hard gewerkt maar men kreeg bijna niets voor de producten. Bovendien werden de lonen verlaagd terwijl de prijzen bleven stijgen. Men kon veel moeilijker aan voedsel en kleding komen dan men gewend was. Er werd dus bezuinigd op dingen die voor ons in deze tijd de normaalste zaak van de wereld lijken.

Vaak hadden gezinnen aan het eind van de maand geen geld meer om voedsel te kopen. Daarom deed men boodschappen dikwijls op de pof. Dit betekende dat de boodschappen mee naar huis werden genomen zonder dat daarvoor betaald was. Betalen deed men pas wanneer men van de baas of van de steun geld had gekregen.

Mw. Hoogendoorn:

“Poffen in de winkel werd veel gedaan, dat was heel normaal. Als mijn moeder iets nodig had, dan zei ze: ”Ga maar naar de melkboer” en dan ging je daar poffen. Ook in de sigarenwinkel gingen we sigaretten poffen voor mijn vader. En het gebeurde ook wel dat mijn moeder niet meer

kon betalen en dan kwam er iemand aan de deur. “Mevrouw, ik krijg nog geld van u” en dan moest mijn moeder weer een smoesje maken. Mijn moeder spaarde vroeger: ze gaf iedere keer bij de bakker wat geld af en dan kreeg ze met kerst een kerstbrood. Als je nou heel lang niets had betaald, dan moest je eerst een deel betalen voor je weer iets op de pof kon krijgen”.

Tijdens de crisisjaren waren sommige artikelen zo schaars geworden dat de overheid besloot deze artikelen 'op de bon te doen.' Ieder gezin kreeg van de gemeente een aantal bonnen toebedeeld. Dat aantal was afhankelijk van de grootte van het gezin, een gezin met negen kinderen kreeg meer bonnen dan een gezin met vijf kinderen.

Vaak waren het zuivelproducten als boter, kaas, melk en eieren die op de bon waren. Dat kwam omdat de agrarische sector zwaar getroffen was door de crisis.

Dhr. De Vries:

“Tijdens de jaren dertig waren veel artikelen op de bon. Bij de geboorte van een kind of voor een verjaardag gaf men elkaar dan ook vaak cadeaus in de vorm van een pakje boter, eieren of een beker slagroom.”

De bonnen werden niet alleen verstrekt door de overheid maar ook door kerkelijke organisaties. Een groot verschil tussen deze twee bonsystemen was dat de bonnen van de kerk direct geruild konden worden voor voedsel. Dit was bij de bonnen afkomstig van de gemeente niet het geval: bij deze bonnen moest nog gewoon betaald worden. Om in aanmerking te komen voor bonnen van de kerk moest men wel tot deze kerk behoren.

In de jaren dertig waren de mensen opgedeeld in verschillende groepen die één ding gemeen hadden: een zelfde levensovertuiging. Deze groepen noemen we 'zuilen.' Zo was er een katholieke zuil voor de rooms-katholieken, een christelijke zuil voor de protestanten, een rode zuil voor de socialisten en een algemene of liberale zuil. De zuilen hadden een grote invloed op het dagelijks leven in de jaren dertig. Het was gebruikelijk dat wanneer je tot de katholieke zuil behoorde, je naar katholieke scholen ging en lid werd van een katholieke vereniging.

Mw. Slot:

“Je werd gewoon geleefd door de kerk. Neem nou de verkiezingen; de pastoor of de kapelaan stond op de preekstoel en zei: “Denk er aan dat jullie stemmen op de KVP.” Dat werd zo maar even gezegd! Maar de bemoeienis van de kerk ging nog veel verder. Ik was enig kind, maar elke maand kwam de pastoor vragen: ”Is er al een tweede in aantocht?”

Mijn vader zei toen: “Dat maak ik toch uit, niet jij.” Maar als mijn vader een arme man was geweest dan had de pastoor rustig gezegd: “Je hoeft bij mij niet meer te komen voor een aalmoes.”

Dhr. de Boer:

“Mijn oudste zuster werd protestants opgevoed en ik katholiek, vanwege de broodbonnen! De protestanten deden niet mee aan bonnen, Het was dus een lokkertje van de katholieken om de mensen aan te trekken. Ze gaven je een broodbonnetje van 'St. Vincentius' op vertoon van zeven lofkaartjes. Elke keer als je naar het lof ging, kreeg je na afloop een kaartje. Wanneer je zeven kaartjes bij elkaar gespaard had, had je recht op een broodbon.

Tijdens het lof moest je achter in de kerk zitten met je knieën op houten planken. Dat deed zeer! Voorin de kerk hingen kussentjes aan slotjes van mensen die hun plaats gehuurd hadden.

We kregen bonnen voor erwten, bruine bonen of broden. Ons gezin bestond uit zeven mensen. Soms kwam ik thuis en dan was mijn moeder kwaad omdat maar zes keer naar het lof geweest in plaats van zeven. Dit scheelde weer een broodbon.”

Dhr. Ansink:

“Mijn ouders hadden vrienden met een gezin van acht kinderen. Als 's morgens een van die kinderen niet naar de kerk was geweest dan stond 's middags de kapelaan op de stoep: “Mevrouw, zorg dat uw zoon morgen weer in de kerk is anders krijgt u een brood minder.” Je wist niet beter in die tijd. Als ze dat nu tegen mensen zouden zeggen, zouden zij vierkant de deur uit worden geschopt.”

In de kerk was een duidelijk onderscheid tussen de armen en de rijken. Vooral in de katholieke kerk waren de verschillen groot. Zo was het heel gewoon dat de rijken vooraan dichtbij het altaar zaten terwijl de armen achter in de kerk moesten plaatsnemen.

Dhr. Pel:

“Rijke boeren, de directeur van de melkfabriek, de notaris of de gegoede middenstand huurden vóór in de kerk in het midden een plaats en daar werd dan een naambordje opgeschroefd. Je mocht daar absoluut niet gaan zitten want dan werd je weggestuurd door de koster. Zelfs als de kerk stampvol was en de eigenaar van de plaats was er niet dan mocht je daar niet zitten. Die gehuurde plaatsen hadden nog een rood fluwelen kussentje voor de knieën. Als je zo'n plaats niet kon betalen moest je achter in de kerk plaatsnemen, want achter die dure banken stonden kleine smalle bankjes en daar was alleen plaats als je mazzel had. In grote kerken konden de armere mensen wel vooraan plaats nemen maar dan aan de zijkant.”

Zelfs bij begrafenissen was er een verschil was tussen rijk en arm.

Dhr. Bakker:

“Als 'Jan met de pet' begraven werd dan was de mis binnen een half uur afgelopen en binnen drie kwartier was de dode begraven. Als je arm was, stond er één kaars aan het hoofdeinde van de kist. Wanneer je geld had, dan stonden er rondom de kist kaarsen. De begrafenis duurde bij een rijke ook langer. En als je naar het kerkhof ging dan liep de pastoor voorop met een wierookvat.”

Verschillen tussen arm en rijk waren natuurlijk niet alleen zichtbaar in de kerk. Ook in het onderwijs was het vaak duidelijk wat voor afkomst iemand had. De schoolcommissies in Drente speelden hier een belangrijke rol in.

Mw. Ter Stege:

“De schoolcommissie was een groepje mensen die keek of leerlingen binnen het gezin iets tekort kwamen. Mocht dit het geval zijn dan vulde de school die tekorten aan. Ik herinner mij dat ik op school levertraan kreeg. We kregen elke dag een eetlepel vol. Of je wilde of niet, je kwam daar niet onderuit. Je had allemaal je eigen lepel, daar stond een nummertje op. Die lepels lagen keurig in de kast en als om vier uur de school uitging moesten we allemaal in de rij. Na de lepel levertraan kregen we ook een beker melk. Dat was van de schoolcommissie. De kinderen die uit een beter gesitueerde familie kwamen, hadden geen recht op deze extra's. Maar die mensen waren wel veruit in de minderheid”.

2. SOCIALE VOORZIENINGEN

De werkloosheid in de jaren dertig nam schrikbarend toe. Veel gezinnen vervielen in een toestand van totale armoede doordat de zekerheid van een vast inkomen wegviel.

Vanuit de overheid werd er in eerste instantie niet of nauwelijks gereageerd op de crisis. Het leek alsof men het probleem van de crisis onderschatte. De regering vond dat bezuinigen geen kwaad kon en dat de broekriem maar aangehaald moest worden in afwachting van betere tijden.

Een tweede reden waarom de overheid niet direct tot ingrijpen overging was de politieke visie op de economie van het toenmalige kabinet. Er was vanuit de overheid niet veel bemoeienis met het doen en laten van de burgers en men vond dat de inwoners van Nederland in eerste instantie zelf een oplossing moesten zoeken voor de werkloosheid. Als mensen op eigen kracht weer een baan konden krijgen, kostte dit de overheid immers niet of nauwelijks geld. Door deze twee oorzaken kwam de hulp laat op gang.

De regering bood hulp op verschillende terreinen. De landbouw was daar één van.

Om de landbouwers te helpen, werden er verschillende wetten ingesteld die de prijzen en in- en uitvoer van hun producten regelden en veilig stelde.

De boeren kregen de zekerheid dat zij in ieder geval een minimumprijs voor hun producten kregen. Onder deze minimumprijs mocht er niet verkocht worden. Voor de boeren was dit gunstig want zo hadden zij een vrij redelijk inkomen.

Ook voor de vele werklozen probeerde men hulp te bieden en daarom besloot de overheid in 1934 het 'Werkfonds' op te richten.

Met behulp van dit fonds werden grote werkverschaffingsprojecten opgezet.

Een goed voorbeeld van zo'n project is de aanleg van het Amsterdamse Bos, oorspronkelijk 'Bosplan' genoemd.

Mw. Dekker:

“Mijn man werd ingedeeld bij de werkverschaffing in het Bosplan. Hij werd 's ochtends opgehaald met een bus en 's avonds weer thuis gebracht. Wij schaamden ons daar niet voor. Er was immers een gigantische werkloosheid. Door die werkverschaffing had je tenminste nog iets om handen en je verdiende een paar centen meer. Hij moest bomen planten en op andere plaatsen weer bomen omhakken. Alles verplicht, want dat was nu eenmaal zo. Hij had er niet echt een hekel aan. Thuis zitten was ook niet alles.”

Niet alleen werden mensen te werk gesteld bij het Amsterdamse Bos, ook het ontginnen van heide in Drenthe behoorde tot de werkverschaffingsprojecten.

Het waren vooral de mensen die in de stad niet aan een baan konden komen en ook buiten de boot vielen bij het werken in het Amsterdamse Bos, die naar Drenthe werden gestuurd om deel te nemen aan een werkverschaffingsproject.

Dit betekende wel dat zij vaak kilometers van hun familie verwijderd zaten en dus niet de mogelijkheid hadden 's avonds terug te keren. Om deze reden verbleven werknemers vaak in kampen waar ze de nacht konden doorbrengen.

Dhr. De Boer:

“Ik verdiende drie gulden in de week méér dan met mijn uitkering. We moesten land graven aan de Hemweg bij de munitiefabrieken. Het was stom, onbegrijpelijk werk, vonden wij. Je moest een diepe geul graven, soms wel drie meter diep, dan daarnaast weer een geul en met die aarde dan de vorige geul dichtgooien. Wij uit de stad begrepen er niets van; niemand vroeg ook waarom we dat moesten doen. Als ik het aan iemand vroeg kreeg ik altijd het antwoord:

**“Werkverschaffing.” Maar ik vraag altijd door dus toen ik het aan een opzichter vroeg zei hij:
“Dat houdt je toch soepel!”**

“Soepel?” zei ik. “Die schep is veel te kort voor mij. Ik krijg last van mijn rug. Na een paar keer scheppen moet ik mij helemaal uitstrekken.” Toen legde hij uit dat het was om land te keren. De bovenste laag was slecht geworden en de onderste laag moest dus boven.”

Naast het opzetten van werkverschaffingsprojecten probeerde men ook de woningbouw met het werkfonds te stimuleren. Dit mislukte echter omdat het fonds gewoonweg te weinig geld had om projecten te kunnen realiseren. Bovendien brachten de projecten die wel van de grond kwamen de economie niet de gewenste groei.

De werkverschaffing was niet de enige mogelijkheid om geld te krijgen, maar om in het levensonderhoud te voorzien was het mogelijk om via vakorganisaties een werkloosheidsuitkering te ontvangen. Het bedrag van de werkloosheidsuitkering was echter niet hoog genoeg en om die aan te vullen kende men in de tijd ook de 'steun.'

Deze steunverlening werd gezien als een gunst en ook hier was het bedrag niet erg hoog omdat de regering vond dat de prikkel om te gaan werken wel aanwezig moest blijven.

Het steunbedrag was daarom niet hoger dan 65% van het vergelijkbare inkomen. Niet iedereen die een beroep deed op de steun kon deze ook daadwerkelijk ontvangen. Mensen jonger dan 21 jaar en ouder dan 60 jaar kwamen niet voor deze uitkering in aanmerking. Langdurig zieken en mensen die 'vrijwillig' werkloos waren geworden kregen ook geen steun. Onder de laatste groep vielen niet alleen mensen die vrijwillig niet werkten, maar ook mensen die op straat waren gezet omdat ze gestaakt hadden.

Omdat deze steun niet genoeg was, zochten de mensen verschillende bijbaantjes om aan extra geld te komen. Dat werd echter bemoeilijkt door de controle van de steun:

Mw. Van Vliet:

“Je moest twee keer per dag gaan stempelen, op wisselende tijden. Dan hoorde je 's ochtends pas hoe laat je 's middags weer terug moest komen. Dat was om te voorkomen dat je stiekem ging werken. Je kon het niet maken bij een baas om te zeggen dat je even weg moest om te stempelen. En dat twee keer per dag! En iemand anders voor je laten stempelen was er niet bij, want ze kenden je van gezicht. Ja dat was wat. Stond je daar met je kaart in de hand in de rij!”

Mw. De man:

“Als je steun had dan moest je op de gekste tijden gaan stempelen: bijvoorbeeld om 8 uur 's morgens, om 11 uur en om 1 uur 's middags. Drie, vier keer per dag om niet bij te kunnen werken.”

Mw. Havelten:

“Als ik ging werken moest ik meer gaan betalen. Als je ging werken moest je dit aan de steun opgeven. Dat hielden ze goed in de gaten. Daar waren ze heel streng mee, want ze stonden elke keer weer voor de deur. Ze kwamen dan kijken of ik wel thuis was. Als ik even wat aan het doen was, vroegen ze aan mijn man: “Waar is uw vrouw?” Dan zei hij: “Die is even een boodschap aan het doen.” Ze bleven dan rustig op een stoeltje wachten totdat ik terug kwam. Toen kwam ik een keer boven en zei die controleur: “Waar bent u geweest?” Ik zei: “Ik heb gewerkt.” Ik moest toch eerlijk er voor uit komen?

Hij zei: “Wat verdiende u daar?” Ik zei: “Nou, vijf gulden per dag.” Toen kreeg ik vijf gulden minder steun, dus ik werkte eigenlijk voor Jan Boezeroen.”

Ondanks deze stempelcontrole wist men via verschillende wegen toch de (sociale) controle te omzeilen.

Mw. Ten Kate:

“Naast mij woonde een 'verklikster' en als ik dan naar mijn werk ging, wat zij niet mocht weten, dan ging ik met het kleedje onder mijn arm naar buiten alsof ik ging kloppen. Ja, ik was zo uitgekookt! Liep ik met mijn kleedje onder mijn arm, dan wist die vrouw aan de overkant het al en dacht ze: “O, Toos moet zeker werken.” Daar komt de uitdrukking vandaan 'Met je kleedje onder je arm naar je werk toe gaan.' Dat betekende dat iemand zwart ging werken. Zo konden ze je nooit verraden. Dan liep ik naar de Stadhouderskade en daar zat iemand op mij te wachten. Een vrouw van een paar huizen verder. Zij liep verder met het kleedje de Ferdinand Bolstraat in. Het kleedje ging van hand tot hand en dan liep ik verder door naar mijn werk. Zij nam het kleedje mee naar huis en als ik klaar was ging ik mijn kleedje weer bij haar ophalen. Dan klopte ik het kleedje in haar tuintje want zij had een tuintje.”

Mevrouw Koopmans:

“Ik werkte wel zwart voor mijn zoon. Ik deed huishoudelijk werk bij verschillende mensen. Ik ben nooit verklikt. Nagaan konden ze me niet, daar zorgde ik wel voor. Ik ging altijd zogenaamd een boodschap doen. Ik reed op de fiets nooit rechtstreeks naar mijn werk. Ik reed verschillende richtingen uit, de ene keer links af en de andere keer rechts af en op verschillende tijden. In de huishouding deed ik allerlei werk. Het is wel eens gebeurd dat ze informeerden bij de mevrouw waar ik voor werkte, maar zij ontkende dat ik voor haar werkte. Zij speelde mee en zo hebben ze het nooit in de gaten gehad.”

Soms lukte het echter niet.

Mw. Havelten:

“Veel mensen werden ook verraden als ze extra bij werkten. Ik had er één naast mij wonen, dat was wel een verrader. Als ze zag dat je wegging, wist de bode het meteen. Ze lette precies op wanneer en hoe laat je thuis kwam. Ik moest zodoende soms alleen rond zien te komen van het geld van mijn man. Je kon nooit bokkensprongen maken. Je had dikwijls geen geld voor bepaalde dingen.”

De steun had ook controleurs die aan huis kwamen. Zij hadden het recht om thuis bij de steuntrekker te kijken of er geen al te luxe goederen aanwezig waren die mogelijke bijverdienste konden verraden.

Mw. Havelten:

“Ze kwamen dan controleren wat voor kleding je had in de kasten. Dan zeiden ze meestal: “Je hebt kleren genoeg” en dan kreeg je niets. Kleren kon je meestal niet kopen. Ik heb wel wat meegemaakt. Ik weet wel wat steun is, die vuile uitzuigers. Ze waren niet leuk en als ze aan de deur kwamen deed ik niet open. Dan liet ik ze voor de deur staan. De volgende dag kreeg je dan een kaartje met daarop: 'U was niet thuis.' Je moest dan komen zeggen waar je was geweest.”

Mw. Bosch:

“Ik heb wel veel controle gehad vroeger van de steun. De 'bezoeker,' de man van de steun, moest je altijd binnen laten. Ze lieten dan hun legitimatiebewijs zien. Ze keken ook in alle kasten. Ze kwamen kijken wat voor kleren je had.”

Mw. De Man:

“Van de steun kwamen ze gewoon bij je thuis kijken. Als je dan bijvoorbeeld met twee mensen woonde en er stond een derde bord op tafel kreeg je geen geld meer omdat je ook een derde persoon eten kon geven.”

Dhr. De Boer:

“Als mijn vader bij de steun een broek aanvraagde dan moest hij dat doen bij de GSD (Gemeentelijke Sociale Dienst). Je kreeg altijd een manchester broek, die was zo stijf: je kon hem rechtop zetten en dan bleef hij zó staan. Je kon hem halen op een bon van de gemeente in een speciale winkel op de Prinsengracht bij de Tuinstraat: 'De Werkman.' Dan kwam er eerst een 'bezoeker' van de gemeente thuis. Officieel heette hij: 'Armenbezoeker.' Hij had het recht om in je linnenkast te kijken of je wel een broek nodig had. Hij kwam altijd onverwachts. Hij kwam binnen, riep: “Bezoeker” en liep regelrecht naar de linnenkast. Als kind kon ik hem wel een mes in zijn rug steken, ik klemde mijn tanden op elkaar om mezelf in bedwang te houden. Mijn stiefvader haalde zijn schouders op, maar het was net of je in overtreding was, of je wat gestolen had. Die bezoeker was altijd als 'heer' gekleed, met een hoed op. Er waren er wel die menselijk waren, maar er waren er ook die dachten: “Die werklozen doen de hele dag niks, waar hebben ze dan een broek voor nodig!”

Als steuntrekker was men verplicht zich te laten inschrijven bij de Arbeidsbeurs. Dit was een soort bemiddelingsbureau tussen bedrijven en eventuele werknemers. Zodra er werk werd aangeboden waarvoor de ingeschrevene lichamelijk geschikt was, was deze verplicht dit aan te nemen.

Dhr. De Boer:

“Op de Passeerdersgracht was de Arbeidsbeurs. Daar moest je je iedere dag melden als je ingeschreven stond bij de steun. Dat was om te kijken of er werk was en je moest het aangeboden werk doen, anders werd je uitkering ingehouden.

Op die arbeidsbeurs stond een man op een podium en die riep af wat voor werk er was.

Bijvoorbeeld 'vier bediendes voor dat en dat werk' en 'voor dat en dat loon.' Dan kreeg je een gedrang van mensen die naar voren wilden om ingeschreven te worden want er waren vaak veel meer gegadigden dan nodig was. Dat naar voren dringen lukte niet altijd. Vooraan stonden de communisten en als er een baantje onder het officiële loon werd aangeboden, zetten zij hun handen in hun zij en was er geen doorkomen aan. Je moest altijd uitkijken dat je niet door een ander getackeld werd als je te snel naar voren wilde. Ik werd minder vaak voor een baantje aangewezen dan een ander, want er werd door de man op het podium naar je postuur gekeken. Bovendien droeg ik een bril en dat was al reden genoeg om je niet aan te wijzen.

Een hoop mensen wilden alleen maar een stempeltje als bewijs dat ze moeite hadden gedaan om aan werk te komen. Sommigen werkten zwart bij, onder het normale loon natuurlijk. Voor hun baas was dat voordelig en zij konden tegen hun baas zeggen: “Ik ben even weg om te stempelen, trek het maar van mijn loon af.” Er waren mensen bij die zo drie baantjes naast de steun hadden. Officieel moest je bijverdiensten opgeven aan de steun maar dat werd dan wel weer van je steunbedrag afgetrokken. Als je dan gewerkt had voor een tientje, hield je maar één gulden over. Het was moeilijk in die tijd om eerlijk te blijven.”

Toen de steun net was opgericht, kwam er een verbod op werken door gehuwde vrouwen en kinderen. De overheid dacht dat op die manier meer banen vrij kwamen voor werkloze mannen die in die tijd meestal kostwinner waren. Dit verbod op werken werd echter teruggedraaid toen

in 1934 de arbeidsplicht voor familieleden van steuntrekkers werd ingesteld.

Vrouwen en meisjes kwamen veelal terecht in de huishouding maar ook werden er jonge meisjes ingezet in fabrieken waar zij hard moesten werken. Doordat er in een gezin door meerdere mensen gewerkt werd, werd het bedrag dat de steun aan het gezin uitkeerde verlaagd. Deze maatregel vond men noodzakelijk omdat er in de jaren dertig enorm veel families een beroep deden op de steun.

Naast de landelijke sociale hulp kregen de werklozen in diverse gemeenten ook hulp in de vorm van goederen. Je moet hierbij denken aan kolen, blikken soep etc. Die werd verzorgd door het 'Nationaal Crisis Comité' dat in 1931 werd opgericht.

Werklozen konden ook via de steun kleding krijgen. Deze kleding was duidelijk te onderscheiden en te herkennen. Dit werd door mensen die deze kleding moesten dragen vaak als pijnlijk en gênant ervaren. Iedereen kon op deze manier nu duidelijk zien dat zij een moeilijke leefsituatie hadden. Armoede werd ook toen vaak als een schande gezien.

Mw. Havelten:

“Als je dan iets extra's nodig had, kon je dat aanvragen bij de steun. Die kleding herkende je al op grote afstand. De mensen keken elkaar dan scheef aan. Maar ja, je kon het niet verbergen. Al die kleding was donkerblauw en het leek allemaal op elkaar. Je kreeg per jaar twee stellen ondergoed. Schoenen kon je ook van de steun krijgen, maar daar liep je ook niet graag mee.”

De herkenbaarheid van steuntrekkers bleef echter niet beperkt tot de kleding. Iedere burger die een fiets had, moest rijwielbelasting betalen. Als je dit betaalde, twee gulden en vijftig cent, kreeg je een koperen plaatje dat je aan je fiets moest bevestigen. Werklozen kregen een gratis plaatje, maar daar zat wel een gat in.

Mw. Dekker:

“Wij hadden een fietsplaatje met een gaatje erin. Van de steun kreeg je een gratis plaatje, maar daar hadden ze dan een gat in gemaakt. Zo kon eigenlijk iedereen zien dat je steun had.”

Dhr. De Boer:

“Als je werkloos was hoefde je niets te betalen en kreeg je een fietsplaatje met een gat erin, dan kon je het niet verkopen. Je had dan ook een reçu-tje bij je dat je moest kunnen laten zien. Niet-werklozen mochten daar niet mee rijden, daarom werden mensen met een gat in het plaatje vaak door de politie aangehouden. Ik deed dus een stukje koper achter het gaatje zodat ze dat op een afstand niet konden zien. Omdat we met z'n zessen waren en geen zes plaatjes hadden, namen we een stukje latoenkoper, heel dun koper, dat legden we op een echt plaatje. Vervolgens legde je er lood op en dan tikten we zo het echte plaatje in het latoenkoper. Je moest wel voorzichtig slaan anders sloeg je het echte plaatje naar zijn moer en dat was meestal geleend! Dat latoenkoperen plaatje droegen we in een leren etuitje op de revers, zodat ze niet konden zien hoe dun het was. Meestal maakte ik er meer en verkocht de rest voor twee kwartjes per stuk.”

Ook brachten veel mensen spullen naar het pandjeshuis, 'lommerd' in de volksmond genoemd, om aan extra geld te komen. Deze pandjeshuizen waren op verschillende plekken in de stad gevestigd. Mensen brachten hier in tijden van geldnood hun spullen naar toe in ruil voor wat geld. De spullen gingen pas na een paar maanden bij het pandjeshuis in de verkoop en tot die tijd had de vorige eigenaar gelegenheid zijn eigendommen terug te kopen, zij het met rente.

Dhr. Mees:

“Het pandjeshuis was ook zo iets om je te helpen in zware tijden. Daar bracht je dan spullen naar

toe, bijvoorbeeld je mantel of je zondagse pak. Dan kreeg je geld en binnen een half jaar kon je dan weer je eigen spullen terug kopen. Daar betaalde je dan een paar cent extra voor. Alle spullen die niet werden opgehaald, werden dan na een half jaar geveild.”

Dhr. De Boer:

“Wij kregen ook kleren van de gemeente: zwarte kousen met twee rode banden bovenin geweven. Weet je waarom dat was? Zo kon je die kleren herkennen want dan kon je ze niet naar de lommerd brengen. Het was verboden voor pandjesbazen om kleren van de gemeente in te nemen. Mijn vader bracht zijn kleren naar de lommerd en als hij ze weer nodig had om naar de kerk te gaan moest hij kwartjes bij elkaar sprokkelen van burens die wel werk hadden.”

Niet altijd bracht het Pandjeshuis verlichting.

Dhr. Mees:

“Het ergste was als je iets weg had gebracht en dat je dat niet meer terug kon kopen. En soms moesten de mensen dan op de veiling hun eigen spullen terug kopen. Moesten ze mooi veel meer ervoor betalen dan dat ze een half jaar daarvoor gekregen hadden. Ja, zo ging dat vroeger.”

Zo werden op pijnlijke manieren de mensen met hun neus op hun leefsituatie gedrukt. De stempelcontrole, de controle aan huis en de duidelijk te herkennen fietsplaatjes en kleding, hoewel deze laatste twee niet als zodanig bedoeld, lieten de mensen nog eens extra voelen hoe ze ervoor stonden.

3. ARMOEDE IN DE STAD

In het eerste hoofdstuk van dit boekje werd een globaal beeld gegeven over de armoede die er in Nederland heerste.

In dit hoofdstuk gaan we bekijken hoe het zat met de armoede in de stad. We hebben Amsterdam als voorbeeld genomen om het verhaal wat concreter te maken.

Natuurlijk kreeg Amsterdam, net als de rest van Nederland, te maken met de effecten van de economische crisis. Ook hier steeg het aantal werkzoekenden gestaag. Zo stonden er in 1925 1800 mannen en vrouwen als werkzoekenden ingeschreven bij de afdeling handels- en kantoorpersoneel. In 1936 was dit aantal al gestegen tot 8000. Het totale aantal werklozen was in die tijd ongeveer 55000. Dit was maar liefst 20% van de beroepsbevolking.

Mw. Ter Haak:

“Er was vroeger veel werkloosheid. In de Kinkerstraat stonden ze in rijen om zich te laten inschrijven voor de steun. Het was vroeger heel anders dan nu. Toen moest je nog twee keer per dag komen stempelen.”

Die 'steun' (we noemen dit nu uitkering) was niet voldoende om fatsoenlijk van rond te komen en er waren verschillende gradaties. Zo was er ook de 'crisis steun.' Om hier voor in aanmerking te kunnen komen, moest je aantonen dat je het afgelopen jaar een paar dagen in loondienst was geweest. Veel mensen namen daarom allerlei onderbetaalde klusjes aan om deze crisissteun te kunnen ontvangen.

De aanvraag van steun was voor veel Amsterdammers een vernederende gebeurtenis. Arbeiders

kregen een paar weken 65% van hun laatst verdiende loon om vervolgens terug te vallen op een basisuitkering. Op de zekerheid van een inkomen via de steun hoefde men niet te rekenen. Steun was een gunst en zeker geen recht, bovendien was deze voornamelijk bedoeld om levensmiddelen te kunnen kopen. Voor uitgaven als kleding en meubels moest een beroep gedaan worden op 'extra steun.' Deze werd echter alleen gegeven na controle van een ambtenaar die bepaalde of je inderdaad wel extra kleding of meubels nodig had. Deze ambtenaar had het recht om in je huis rond te kijken voordat hij iets extra's toewees.

Mw. Van de Broek:

“Toen mijn moeder een deken aanvraag bij de steun kwam er iemand bij ons thuis kijken of we het nodig hadden of niet. Omdat ik een hele schone moeder had, vond hij het te netjes bij ons thuis en werd er besloten dat wij niet in aanmerking voor een extra deken kwamen.”

Mw. Van Vliet:

“Bij mijn moeder kwamen mensen van het maatschappelijk werk. “Goh”, zegt ze, “mevrouw heeft u tien kinderen? Wat is het hier netjes!” “Ja”, zegt mijn moeder, “dat houd ik altijd bij”. “Nee”, zegt ze, “dan komt u niet in aanmerking voor steun”. Mijn moeder moest huilen en zei: “Moet ik dan een vieze rottroep hebben, komen jullie me dan helpen?” Ze heeft dagen gehuild, gehuild, gehuild. Dat heeft ze me heel vaak verteld”.

Je kunt je voorstellen dat het voor veel gezinnen erg moeilijk was rond te komen. Zo kon bijvoorbeeld de huur soms niet betaald worden. Dat dit probleem samen met buurtbewoners werd opgelost kun je lezen in het volgende stukje:

Dhr. Bosman:

“Ik heb vroeger in de Jordaan gewoond en als dan iemand uit huis werd gezet omdat je een paar weken geen huur betaald had, dan kochten buurtbewoners je spullen op en als de deurwaarder weg was zetten ze alles weer terug in de woning.”

In Amsterdam heerste naast armoede ook woningnood. De stad had door de opbloeiende industrie in de jaren voor de crisis enorm veel mensen vanaf het platteland naar zich toegetrokken. Terwijl er in 1900 nog maar 500.000 Amsterdammers waren, was dit aantal in 1925 al opgelopen tot 700.000.

Al deze mensen moesten gehuisvest worden en je begrijpt dat ruimtegebrek een probleem was. Dit blijkt onder andere uit de memoires van wethouder Wibaut van de gemeente Amsterdam: “Gezinnen van acht kinderen woonden op één kamer waar gekookt, geslapen, gewoond en ook nog huisarbeid werd gedaan. Aan de ene kant van de kamer sliepen de meisjes, aan de andere kant de jongens. Ik vroeg de moeder of het altijd goed ging. Niet altijd, zei ze, maar als ik 's nachts ook maar de minste beweging hoor, dan kom ik mijn bed uit en ransel ze. Dat helpt wel, ik kan het goed”.

De situatie die Wibaut beschrijft, komt overeen met de herinneringen van mevrouw Kistenmaker. De alkoof waar mevrouw Kistenmaker over vertelt, kwam veel voor in de huizen van die tijd. Het was een klein, afgesloten vertrekje dat grenst aan een grotere kamer. Meestal had een alkoof geen ramen waardoor het een mufte ruimte werd. Veel gezinnen gebruikten een alkoof als slaapkamer om zoveel mogelijk ruimte in de kamer te hebben.

Mw. Kistenmaker:

“Wij woonden met z'n tienden op de tweede etage van een huis. Er waren twee kinderen overleden

anders waren we met twaalf mensen geweest.

Mijn moeder sliep in een alkoof, maar ik moest tot mijn zevende in een soort leunstoel die je achterover kon klappen, slapen. Dit moest vanwege ruimtegebrek en ik was de jongste. De andere kinderen sliepen op zolder. We hadden geluk dat we de zolder van de burens erbij hadden gekregen want daar konden dan ook enkele kinderen slapen.

De jongens sliepen in stapelbedden en een van mijn broers die bovenin lag, plaste in zijn bed.

Degene die daar onder lag, had natuurlijk de ellende.

Toen ik zeven jaar was, verhuisden we naar de Soerabajastraat en daar hadden we een huis met drie slaapkamers. Eindelijk kreeg ik ook een eigen bed”.

Wibaut begreep dat er aan dit soort omstandigheden een eind moest komen. Hij besloot nieuwe wijken te bouwen die bestemd waren voor arbeiders. De woningwet van 1901 maakte dit mogelijk. Die hield namelijk in dat voor lager betaalden, woningbouw gesubsidieerd werd. Toen Wibaut aantrad als wethouder werd er besloten dat er 3500 woningen gebouwd moesten worden met een huur die lag tussen één gulden en anderhalve gulden.

Deze woningen waren bedoeld voor de allerarmsten van de samenleving en op de huizen werd streng toezicht gehouden. In deze nieuwbouw was absoluut geen sprake van luxe want men was bang dat de prikkel om op zoek te gaan naar een duurdere woning verdween wanneer de financiële situatie van de bewoners verbeterde.

In de eerste wereldoorlog en in de jaren daarna bleken er gezinnen in de nieuwe arbeiderswoningen te wonen die hun woning verwaarloosden en overlast veroorzaakten.

Deze groep mensen werden de “ontoelaatbaren” genoemd. Zij hadden deze bijnaam te danken aan het feit dat huiseigenaren, woningbouwverenigingen en gemeenten deze gezinnen geen onderdak meer wilde verlenen vanwege hun asociale gedrag.

Eind 1918 werd er een plan bedacht voor deze probleemburgers van Amsterdam. Er werden inrichtingen gebouwd die bestemd waren voor deze 'ontoelaatbaren.' In 1926 waren 66 woningen aan het Zeeburgerpad klaar en een jaar later konden ook woningen aan de Asterweg in gebruik genomen worden. De bedoeling van deze nieuwbouw was om de gezinnen, die als asociaal bekend stonden, te isoleren. Er werd op deze gezinnen streng toezicht gehouden door woningopzichters. Deze woonden in of nabij het complex en hadden het recht zich overal mee te bemoeien. Doorstroming naar een normale gezinswoning kon alleen op hun advies.

De arbeiderswoningen waar al even over gesproken is, werden gebouwd aan de rand van de stad. Een voorbeeld van een arbeiderswijk aan de rand van de stad was bijvoorbeeld Buikslooterdam. Dit was een zogenaamd tuindorp.

Deze tuindorpen bestonden uit eenvoudige huisjes met kleine voor- en achtertuintjes, parkjes en scholen voor de kinderen.

In deze wijken waren meer groenvoorzieningen dan men in de stad gewend was want de overheid vond dat de arbeiders in een gezondere leefomgeving moesten wonen. De tuindorpen werden niet alleen in Amsterdam gebouwd ook in steden als Haarlem, Enschede en Hengelo verschenen ze.

Naast de bouw van nieuwe wijken besloot men in 1929 de eeuwenoude krotten in de binnenstad op te knappen.

De Amsterdamse jodenbuurt stond als eerste op de lijst voor een opknapbeurt.

Hier was de situatie onleefbaar geworden. Er waren geen toiletten en geen waterleidingen en vaak waren de trappen in het huis zo verrot dat het gevaarlijk was ze te gebruiken. Naast al deze ongemakken was er een enorme stankoverlast en regelmatig een luizenplaag. Toch bracht het opknappen van de krotten veel ellende met zich mee.

De meeste bewoners wilden vaak helemaal niet verhuizen omdat ze gehecht waren aan de buurt waarin zij woonden. Bovendien was de kans groot dat zij buiten de stad gehuisvest zouden worden en dit vond men geen aantrekkelijk vooruitzicht. Dat het opknappen van de krotten toch zeker wel nodig was, blijkt ook nog eens uit de volgende fragmenten.

Mw. Drenth:

“Wij hadden vroeger geen eigen slaapkamer en er werd veel geslapen in stapelbedden. Als het regende ging het lekken in de slaapkamer en dan moesten we in de woonkamer gaan slapen. Het was een hele oude woning. De keuken was klein en één grote rommel”.

Dhr. De Heer:

“Wij hadden een alkoof en een bedstede. Ze waren erg klein en je kon dus niet in de lengte slapen. Ons huis was erg oud maar dat was niet zo erg want veel woningen werden afgekeurd, men noemde dat dan 'onbewoonbaar verklaarde woningen,' dat was wel handig want dan hoefde je geen huur meer te betalen”

Ondanks de mooie plannen van de gemeente waren er nog genoeg families die met andere gezinnen in een huis moesten wonen. Ruimtegebrek was daar trouwens niet de enige oorzaak van. Sommige families konden gewoonweg de huur niet alleen betalen. Voor hen was het 'aantrekkelijker' om met andere families onder één dak te leven en zo de kosten wat te drukken. Dat veel gezinnen moesten improviseren om alle kinderen een slaapplek te geven, kun je lezen in de volgende citaten:

Mw. Haneman:

“In oude panden had je een voorkamer en een achterkamer. Daartussenin zat de tussenkamer. Veel mensen noemen dit een alkoof, maar volgens mij is dat niet juist. Een alkoof had je bij een halve woning. De ruimte die grensde aan die van de burens, dat was een kamer zonder ramen, dat noemde je een alkoof.

Maar het kwam ook wel voor dat mensen, vooral kinderen, sliepen in de tussenkamer. Zo'n tussenkamer had natuurlijk ook geen ramen en was nooit zo fris. Maar ja, eigenlijk rook het vroeger in de huizen nooit helemaal zo fris, maar dat had natuurlijk te maken met de stank die vrijkomt bij het stoken op petroleum of olie.”

Er werden echter niet alleen nieuwe wijken gebouwd voor de arbeiders. In Amsterdam Zuid werden huizen gebouwd volgens de ideeën van de architect Berlage. Deze ideeën werden “Plan Zuid” genoemd en met de bouw van deze ruime huizen aan brede straten werd in de jaren twintig begonnen. De wijk staat overigens nog steeds bekend als een architectonisch hoogstandje. In tegenstelling tot die van de tuindorpen, werd de bouw van deze nieuwe wijk gefinancierd door particulieren. Amsterdam Zuid was dus een buurt waar geen arbeiders woonden maar een buurt die bedoeld was voor de rijkere Amsterdammers.

In de jaren twintig probeerde de gemeente tegemoet te komen aan de problemen van de minder bedeelden. We hebben dit al kunnen zien in de sociale woningbouw die de gemeente financierde om de levensomstandigheden van de arbeiders wat beter te maken. Maar ook op andere gebieden ging de gemeente invloed uitoefenen. Zo werden er al in de eerste wereldoorlog gemeentewinkels opgericht waar men aardappelen, brood, melk eieren en kleding kon krijgen.

Toen de eerste wereldoorlog voorbij was dachten veel Amsterdammers dat de gemeente zich terug zou trekken uit het winkelleven maar het tegendeel bleek het geval.

Wethouder De Miranda, een collega en partijgenoot van Wibaut, bedacht steeds meer

maatregelen om het leven van de arbeider minder zwaar en duur te maken. Zo bleven de gemeentewinkels na de oorlog bestaan en wilde De Miranda goedkope volksrestaurants oprichten waar men erg goedkoop kon eten.

Lang niet iedereen was blij met de plannen van de ambitieuze wethouder. De 'normale' winkeliers voelden zich bedreigd in hun bestaan. Veel mensen gingen immers hun producten in de goedkopere gemeentewinkels kopen in plaats van bij de kruidenier. Maar ondanks het instellen van de gemeentewinkels om het leven voor de arbeiders wat goedkoper te maken, bleef het leven voor velen nog steeds erg zwaar. Vaak was er geen geld voor kleding of zelfs voor voedsel.

Dhr. de Boer:

“Wij waren zo arm dat mijn stiefvader langs de vuilnisbakken struinde om spullen op te halen. Dit mocht niet want alles wat in of op de vuilnisbakken lag, was eigendom van de gemeente. Soms werd mijn vader betrappt door de politie en moest hij een aantal dagen zitten. Mijn moeder vond dat niet erg want dat betekende weer een kostganger minder.

Van een vuilnisbelt in Noord haalden we eten weg, bijvoorbeeld een half pakje boter dat een beetje ranzig was geworden. Wij konden dat wel gebruiken. Er waren daar ook volkstuintjes waar wij wortelen stalen. Dit moest soms van moeder, die zei: “als je dan toch steelt, zorg dan dat je aan wortelen komt: die blijven langer goed.”

Ook vanuit de gemeenteraad was er nogal wat weerstand en kritiek op de plannen van De Miranda en daardoor werden lang niet alle plannen uitgevoerd. Het plan om een gemeentelijk melkbedrijf op te richten, werd door de raad afgewezen. Wel kreeg De Miranda het voor elkaar om gemeentelijke wasinrichtingen op te zetten. Ook werd het zwemmen in gemeentelijke baden gratis. In Amsterdam werd “Wil je baje, wil je sjwemme, dan mot je De Miranda sjtemme!!” een bekende uitdrukking.”

Mw. Timmerman:

“Je kreeg ook kleding van de steun maar je kon altijd zien dat het daar vandaan kwam: zwarte kousen met een rood blokje en op je onderbroekje een zwart stempel. Donkerrode jurkjes met een zwarte band, kousen met een rode rand en roze directoirtjes met een stempel. Als we gingen zwemmen in de Rietlanden kon iedereen zien dat je moeder steun ontving want op het onderbroekje zat immers een stempel. Mijn moeder schaamde zich daar zo voor. Ze kwam altijd maar even kijken en ging daarna gelijk weer weg.”

Dit gebeurde allemaal in de jaren twintig toen voor de enorme crisis die men in de jaren dertig zou leren kennen. De gemeente had toen nog de mogelijkheid om een deel van de plannen uit te voeren maar door de crisis zou dit veranderen. De gemeente werd toen gedwongen op allerlei voorzieningen te bezuinigen omdat zij te duur werden. Zo moest men weer gaan betalen voor de wasinrichtingen en de zwembaden.

In steeds meer situaties raakten de burgers op zichzelf aangewezen en zonder voldoende steun van de overheid trof de crisis veel mensen in allerlei verschillende beroepssectoren.

Er vielen veel ontslagen in het onderwijs en ook de winkeliers hadden het moeilijk omdat klanten niet zo veel geld meer hadden te besteden.

Om het hoofd boven water te kunnen houden, hield men vaak uitverkoop. Voor de werklozen was zelfs de uitverkoop niet weggelegd, want ondanks dat de prijzen over het algemeen redelijk gelijk bleven, daalden de uitkeringen met ongeveer f 1,50 per week.

Een werkloze gaf gemiddeld f 19,30 per week uit, een werkende: f 35,48.

De verschillen tussen mensen waren enorm en vaak schrijnend. De mensen waren vaak terneergeslagen over de slechte situatie waarin ze verkeerden, dit gold vooral voor mensen die werkloos waren.

Jordaanoproer

De situatie werd langzaam onhoudbaar: de steun werd keer op keer verlaagd en het aantal werklozen bleef maar groeien. Het is dan ook begrijpelijk dat de kritiek op de overheid toenam. Natuurlijk waren de Amsterdammers al lange tijd ontevreden met de grote werkloosheid en de armoede die zoveel mensen in zijn greep hield. De druppel die de emmer deed overlopen was echter de zoveelste verlaging van de steun door de overheid. Ze hadden daar geen slechter moment voor kunnen uitkiezen. Het steunbedrag was in die tijd nog maar f 9,30 per week en hier wilde men nog eens f 1,50 van inhouden. De werklozen waren woedend...steeds maar werd op hun uitkering gekort terwijl hun bestaan almaar uitzichtlozer werd.

In de zomer van 1934 barstte de bom. Op de middag van 4 juli verzamelden werkloze mannen met hun vrouwen en kinderen zich op de Noordermarkt. Door middel van een demonstratie door de Jordaan wilden ze protesteren tegen de verlaging van de steun en de enorme werkloosheid die heerste. Erg ver is de stoet niet gekomen want de politie greep hard in. Met sabels en gummilatten werd de menigte uit elkaar geslagen maar deze harde aanpak had een averechts effect. Op talloze plekken in de stad werd het onrustig. Mensen schoolden op straat samen en bespraken de gebeurtenissen met buurtbewoners. Wanneer er politie in de buurt kwam, werd zij bekogeld met huisraad. Agenten die op straat patrouilleerden werden aangevallen en in elkaar geslagen.

Ook de volgende dagen bleef het onrustig in de stad. Overal in de Jordaan maar ook in volksbuurten als de Indische-, Dapper- en Oosterparkbuurt hoorde men sirenes. De politie deed zijn uiterste best om de situatie onder controle te houden maar dit mislukte. Het protest van de mensen was te massaal. Burgers van Amsterdam die niet deelnamen aan de gevechten die overal in de stad waren, steunden de demonstranten door ze onderdak te geven of vluchtwegen te bieden wanneer ze op de vlucht waren voor de politie.

De gemeente trachtte door de inzet van de marechaussee weer orde op zaken te stellen maar meer dan nog meer gewonden leverde dat niet op.

Dhr. de Boer:

“Ik heb het jordaanooproer nog meegemaakt. Tijdens de opstand reed de marechaussee te paard de Jordaan binnen. Wij hebben toen met stenen gegooid en we prikten de paarden in de bil met een stok met een spijker daaraan. Dat paard ging dan steigeren en de marechaussee lag eraf.”

Op de vierde dag van de onlusten deed de burgermeester een beroep op het leger en speciale politietroepen. Toen zij de wijken binnen kwamen met hun rups- en pantservoertuigen en zoeklichten kreeg men de situatie onder controle.

Vier dagen van onrust, vijf doden en talloze gewonden waren daar aan vooraf gegaan. De inwoners van Amsterdam hadden duidelijk laten weten het niet eens te zijn met de maatregelen van de regering om de crisis te bestrijden.

4. WERKEN IN DE JAREN TWINTIG EN DERTIG

De enorme werkloosheid die er heerste, had onder meer te maken met het inkrimpen van bedrijven die hun producten niet meer konden verkopen. De meeste bedrijfstakken bleven wel bestaan maar probeerden zo min mogelijk mankracht te gebruiken door hun te duur en overbodig geworden werknemers te ontslaan. Zo stond de diamantindustrie in Amsterdam in de jaren dertig op een laag pitje. Niemand had immers geld voor dit soort luxeartikelen. Ook de landbouw was een bedrijfstak waarin veel moeilijkheden ontstonden. De oogst was over het algemeen goed maar werd niet verkocht omdat enkele landen, waaronder Engeland besloten hadden de prijzen voor de landbouwproducten te verlagen. Men ging dus landbouwproducten als graan, van Engelse bodem kopen en hierdoor bleven de Nederlandse boeren met hun goederen zitten.

Door de crisis op het platteland zochten veel mensen hun heil in de stad. Men hoopte daar snel werk te vinden en hoewel de werkloosheid ook daar snel toenam was er toch meer werkgelegenheid dan buiten de steden.

In de stad waren immers veel meer verschillende beroepen waardoor de kans op werk groter was. Amsterdam bijvoorbeeld, was in die tijd nog een levendige havenstad. Veel producten die vanuit verre oorden werden aangevoerd werden in Amsterdam verwerkt in de daar gevestigde fabrieken.

Tot in de jaren vijftig was Amsterdam daardoor de belangrijkste industriestad van Nederland. De Nederlandse hoofdstad kende echter geen allesoverheersende bedrijfstak maar juist vele kleine verschillende industrieën. Dit had alles te maken met het verwerken van de verschillende goederen die aankwamen in de haven.

De industrie was een beroepstak waarin nogal wat mensen werkzaam waren maar daar werd niet veel in verdiend.

Mw. Roef:

“Mijn vader verdiende f 25,00 per week. We waren met 7 kinderen en mijn moeder was al dood. We hadden het helemaal niet rijk maar gelukkig kregen we wel genoeg te eten van papa. Hij werkte in een rubberfabriek. Het was zwaar werk waar je helemaal vies en zwart van werd.”

In het citaat van mevrouw Roef wordt niet alleen gesproken over onderbetaald werk maar ook over de slechte werkomstandigheden. Arbeid in tochtige fabriekshallen en met gevaarlijke machines was eerder regel dan uitzondering want de regels ten aanzien van veiligheid op de werkplek waren toen nog lang niet zo streng als nu.

Bovendien kwam er uit de hoek van de werknemers ook geen kritiek op de slechte werkomstandigheden. Zij waren allang blij dat ze werk hadden en zich op die manier nog enigszins aan de ellende die de werkloosheid met zich mee bracht, konden onttrekken.

Voor de fabriekseigenaren was er dan ook weinig aanleiding om de omstandigheden waarin gewerkt moest worden te verbeteren.

Naast de lage lonen en de soms miserabele werkomstandigheden was het in die tijd heel normaal dat kinderen na de lagere school stopten met leren en aan het werk gingen.

Er waren niet veel jongeren die na hun lagere school een nieuwe opleiding volgden.

Zij kregen vaak geen toestemming van hun ouders om verder te leren want er moest immers brood op de plank komen.

Vaak vonden jongeren werk in een van de fabrieken in de omgeving van Amsterdam. Vooral in

Zaandam waren veel fabrieken gevestigd waar de jeugd uit Amsterdam zijn geld verdiende.

“Ik werkte bij Verkade in Zaandam en moest daar de bonbons decoreren. Ik was toen pas 14 jaar en moest elke dag met de 'Verkadetrein' van Amsterdam naar Zaandam.”

Mw. Steen werkte ook in Zaandam maar bij een andere fabriek:

“Na school ben ik gelijk in de fabriek gaan werken. Mijn twee zusjes werkten daar ook al en zo ben ik daar bijgekomen.

Ik werkte op de beschuit en koekjesafdeling waar ik het beschuit in de oven moest doen.”

Het gebeurde regelmatig dat kinderen de lagere school niet afmaakte. Vaak waren deze kinderen afkomstig uit arme gezinnen waar men werken noodgedwongen belangrijker vond dan onderwijs.

“Ik werkte al op twaalfjarige leeftijd en ik verdiende 1 gulden per week. Dat mocht officieel niet maar we waren arm dus ik moest wel. Ik werkte bij een groenteman en moest daar spullen naar de markt brengen. Het was zwaar werk maar het was wel leuk.

Ik hoefde niet meer naar school omdat ik goed kon leren en op mijn twaalfde al klaar was met de lagere school. Mijn moeder wilde eigenlijk dat ik verder ging leren maar dat is er nooit meer van gekomen. Op mijn veertiende ben ik 'officieel' gaan werken in een tabaksfabriek. Daar verdiende ik f 3,50 per week.”

Naast werkzaamheden in de industrie raakten veel meisjes ondanks hun vaak jonge leeftijd werkzaam in de huishouding of in winkels. Mede door hun leeftijd kregen zij erg weinig betaald voor het werk wat zij moesten verrichten.

“Ik was veertien toen ik van de lagere school afkwam. Ik ging werken op het Javaplein in Amsterdam. Ik werkte in de huishouding van de eigenaar van een sigarenwinkel en verdiende daar f 6,00 per week. Dit was best veel. Ik werkte daar van 9 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds.”

Mw. van Doorn werkte ook in de huishouding maar verdiende daar veel minder:

“Toen ik een jaar of twaalf was, ben ik gaan werken bij een mevrouw die in een groot huis woonde. Ze hadden een enorm grote hal en keuken, die ik dan moest schrobben. Verder moest ik ook helpen in de huishouding en controleerde mevrouw mij altijd door met een witte zakdoek langs de richels te gaan.

Ik mocht zogenaamd mee-eten maar ik moest dan in de keuken zitten en er zat geen boter op mijn brood. Toen ik dat tegen mijn moeder vertelde, zei ze dat ik mijn eigen eten dan maar mee moest nemen.

Een keer heb ik een plakje worst gepakt en was mevrouw zo kwaad dat ik aan de worst gezeten had dat ik die week een kwartje minder kreeg. Die week verdiende ik maar één gulden.”

Mw. van Driel was werkzaam in een manufactuurwinkel in het centrum van Amsterdam en zij herinnert zich het volgende:

“Ik was leerling verkoopster in een manufactuurwinkel toen ik zeventien of achttien was. Omdat ik de jongste was moest ik alle klusjes opknappen. Zo moest ik één keer per week gebak halen voor de andere verkoopsters terwijl ik dan voor mezelf alleen een reepje chocolade mee mocht nemen. Als de anderen rommel maakten in de winkel moest ik dat opruimen. Belachelijk eigenlijk, maar ik wist toen niet beter.

Ik verdiende daar maar f1,25 per week en ik had recht op een half procent provisie.”

Af en toe had men geluk dat een echte vakman een plaatsje in het bedrijf vrij had. Zo kon men toch een vak leren zonder daar direct voor naar school te hoeven.

“Ik begon als loopjongen bij mijn vader in de slagerij. Op een gegeven moment wilde ik ergens anders gaan werken maar dat wilden mijn vader en moeder niet. Ik ben toen altijd bij het bedrijf gebleven. Alleen tijdens militaire dienst zat ik in Indië. Pas toen ik terugkwam heb ik mijn diploma's van de slagersvakschool gehaald.”

De meeste jongeren die geld verdienden moesten het afstaan aan hun ouders om voldoende inkomen te krijgen om het hele gezin te kunnen voeden.

Er waren daar natuurlijk ook uitzonderingen op:

Mw. De Hondt:

“Ik mocht mijn eigen geld houden en ik besteedde het aan dansen. Daar was ik dol op. Ik maakte altijd mijn geld op aan dansen en had dus nooit geld over.”

Mw. Hofstede:

“Ik spaarde het geld dat ik verdiende voor mijn uitzet. Ik moest namelijk sparen van mijn ouders. Ik had flink gespaard en kocht soms een pannetje of iets anders voor de uitzet. Een deel ging dus apart van het salaris maar soms mocht ik zelf wat houden.. Snoepen mochten we niet, wel af en toe naar de bioscoop. Ik moest ook kostgeld betalen, ongeveer een rijksdaalder. Mijn zus heeft een keer verraden dat we meer gingen verdienen in de fabriek en toen moest ik natuurlijk meer kostgeld gaan betalen.”

5. LEVEN EN WERKEN OP HET PLATTELAND

De voorgaande hoofdstukken hebben al duidelijk gemaakt hoe in de stad geleefd werd in de moeilijke tijden van crisis en armoede. Veel mensen hadden het moeilijk het hoofd boven water te houden en er was lang niet altijd genoeg geld om fatsoenlijk van rond te komen.

De crisis trof echter niet alleen de stad maar ook in de dorpen en in de wijde omgeving van de steden daalde de levensstandaard.

Wellicht hadden mensen die op het platteland woonden het veel zwaarder dan mensen uit de stad. Op het platteland bestonden nauwelijks organisaties die steun verleenden aan de allerarmsten en ook de woonomstandigheden waren op het platteland vaak slechter.

Mw. Thijssen:

“Ik ben geboren in Drenthe in een plaggenhut. Heel veel plaggenhutten hadden geen ramen maar wij hadden aan de voorkant twee ramen en dat was een hele weelde. Ze noemden het een plaggenhut omdat er uit de drassige grond stukken aarde werden gesneden. Die stukken aarde werden dan gedroogd en er waren er heel veel nodig. Na het drogen werden ze opgestapeld en daar bovenop kwam dan het dak.”

Mw. Roelofs:

“ In die vreselijke winter van 1929 reden we met een gierslee met een paard daarvoor van Nichtevecht naar Loenersloot. Bij het Merwedekanaal moest ik water scheppen uit een bijt. Ik had een juk op mijn nek en ik moest twee emmertjes scheppen met water. Voordat ik bij de

boerderij was, hingen de ijspegels al aan mijn kousen en rokken.

Naar de woonomstandigheden van de bewoners van het platteland werd door de overheden haast niet gekeken. Dit in tegenstelling tot de steden waar de gemeentelijke overheid sommige woningen onbewoonbaar verklaarden en betere woningen bouwden om hun arbeiders te kunnen huisvesten. Sociale woningbouw was een begrip wat ze buiten de stad niet leken te kennen. De mensen waren voor het overgrote deel op zichzelf aangewezen.

Soms kon men echter nog wel steun in de vorm van goederen van de kerk verwachten.

Mw. Thijssen:

“Wij hebben een periode gehad dat we met zeven kinderen tegelijk op school zaten en daarom stuurde de 'Johannus de Heer Stichting' vaak oude kleren naar mijn moeder omdat zij wisten dat zij er iets van maakte. Mijn moeder maakte namelijk 'van oud nieuw.'

Zij keek ons ook altijd na omdat wij er altijd heel keurig uitzagen en daar was ze toch wel trots op.

Op een morgen zag ze bij één van haar kinderen dat die een gat in zijn kous had. We moesten toen allemaal terug komen want mijn moeder moest eerst die kous stoppen. Je had namelijk ook maar één paar kousen. En daar stonden we dan... We wisten allemaal dat we te laat op school zouden komen want dat was drie kwartier lopen. Mijn moeder stopte op haar gemakje de kous en de kinderen werden dus ongeduldig. Ik werd helemaal ongeduldig want ik kon daar helemaal niet tegen. De rest zei tegen mij dat ik mij rustig moest houden want op deze manier maakte ik moeder nerveus. Maar het hielp niet en op een gegeven moment maakte ik haar zo nerveus dat ze in haar opwindning een schaar naar mij gooide. Die kwam terecht in mijn bil en ik heb daar nog een lidteken van.

De rest van de kinderen ging op een holletje weg maar ik ging niet mee want ik zag dat mijn bil aan het bloeden was. Ik bleef maar in de schuur zitten. In die schuur was het toilet, zoals bij alle boeren het geval was en toen mijn moeder om een uur of elf naar het toilet moest, zag ze mij daar zitten. Ze zei: “Wat moet jij daar nou”? Ik moest huilen en zei: “Kijk maar eens wat je gedaan hebt!” Mijn moeder vond het vreselijk. Ze heeft het meteen goed schoon gewassen en ik hoefde die dag niet meer naar school.”

In het bovenstaande citaat wordt duidelijk dat de meeste kinderen een heel eind moesten lopen om bij de school te komen. Vaak kozen ouders er dan ook voor om hun kinderen niet naar school te laten gaan. Bovendien waren zij soms hard nodig bij het werken op het land. Doordat kinderen op het platteland niet of nauwelijks een opleiding volgden was het aantal analfabetisten redelijk hoog.

Mw. Thijssen is een voorbeeld van iemand die wel naar school ging omdat haar ouders onderwijs als een belangrijk onderdeel van het leven van hun kind zagen. De rol van scholen buiten de stad ging echter verder dan alleen lesgeven aan de plattelandskindertjes. In het volgende citaat wordt duidelijk dat de school ook beslissingen nam die wij tegenwoordig aan de ouders zouden overlaten.

Mw. Thijssen:

“Wat we ook kregen in die tijd, omdat iedereen erg arm was, waren gratis klompen. Dat moet je niet vergelijken met de klompen waar nu op gelopen wordt, want nu zijn ze van veel betere kwaliteit. Het waren toen gewoon klompen die werden gemaakt door de klompenboer en die zeer deden boven aan je wreef. Je had recht op drie paar in het jaar maar vooral in de winter was je er met baantje glijden zo doorheen. Er waren dus kinderen, en daar hoorde ik ook bij, die niet

genoeg hadden aan drie paar. Soms had je ook wel schoenen maar die waren alleen voor de zondag. Ik was eens door mijn klompen heen en ze waren ook al een paar keer gerepareerd met zo'n ijzeren bandje dat met krammetjes vast werd getikt. Maar de zolen waren ook versleten en dan kon je er niets meer mee. Ik durfde niet bij mijn ouders aan te kloppen en dus dacht ik: "Ik ga naar de hoofdmeester." Ik was heel bedeesd: "Mag ik u wat vragen? Kijk eens, ik ben door mijn klompen heen en ik weet ook wel dat ik er geen recht meer op heb maar ik ben er doorheen." De meester schreef een briefje en met dat briefje kreeg ik later bij de klompenboer toch nog een paar klompen. Dit was iets heel bijzonders."

Wanneer een kind hele dagen naar school ging, betekende dit niet dat er niet meegeholpen moest worden op de boerderij. Vaak moest men na schooltijd nog aan de slag om het vee voor donker op stal te hebben of het aardappelrooien af te ronden voor de winter inviel.

Vooraf het aardappelrooien was lichamelijk erg zwaar werk. Iedere nazomer waren grote aantallen mannen, vrouwen en kinderen op de velden. Wekenlang lag men op de knieën om de akkers om te woelen om zo bij de aardappels te kunnen komen.

Het aardappel rooien was typisch werk waarbij het hele gezin werd ingezet. Meestal waren de taken op de boerderij verspreid over de gezinsleden en moesten ook de kinderen hier een aanzienlijk steentje in bijdragen.

Mw. Thijssen:

"Toen ik dertien jaar oud was, moest ik heel hard werken. We moesten ons eigen vee onderhouden, het land wieden en we werkten, mijn zuster en ik, in het veen. Daar moesten wij turf spitten. Het was heel zwaar werk wat niet alleen door ons gezin gedaan werd maar door alle boeren in de buurt.

Wanneer de turf gespit was dan moest het gedroogd en opgestapeld worden zodat de wind er doorheen kon komen. Dat werk hebben wij vijf jaar gedaan. We stonden om half vier 's morgens op en we gingen om vier uur de deur uit. Ik ging met mijn zuster en een hele hoop andere jonge mensen naar het werk. We moesten een uur lopen op onze klompen. Op onze schouder droegen wij een stok met een gevouwen theedoek er aan en daar in een pannetje pannenkoeken, heel ouderwets. We werkten van vijf uur 's morgens tot vijf uur 's avonds, met drie keer pauze. Als wij 's avonds thuis kwamen, waren we te moe om te eten maar het moest wel want moeder had het eten klaar. Na het eten moesten wij de tuin nog wieden en het vee naar binnen laten. Het was heel erg zwaar maar ik ben er niet dood van gegaan. Ik ben er ook niet minder van geworden, alleen wat gewrichten betreft moet ik wel wat inleveren."

In de landbouw is de drukke periode natuurlijk afhankelijk van het seizoen. Aardappels rooien vond, zoals gezegd, plaats in de herfst. Hier gingen de hooimaanden augustus en september aan vooraf. Ook dit waren drukke maanden waarin hard gewerkt moest worden door het hele gezin. Na het rooien van de aardappels viel normaal gesproken al snel de winter in. Dit werd gezien als een wat minder drukke periode waar er weinig extra werk was naast de dagelijkse beslomeringen die het boerenleven met zich meebrachten.

Mw. Thijssen:

“In de winter was praktisch niets te doen. Een enkele keer wat turf laden op een turfschip maar verder was het heel armoedig. Plotseling kwam er in de winter een man bij mijn vader die zei dat hij gehoord had dat mijn vader een stel dochters had. Die had mijn vader ook, wel zes stuks! De man zei: “Mijn vrouw is gisteren bevallen, ligt in het kraambed en we hebben geen hulp. Kan niet een van jouw dochters komen helpen?” Ik was degene die het baantje kreeg. Het was heel ver lopen naar dat gezin, ik geloof wel drie kwartier. De volgende dag ben ik naar die mensen gegaan. Ik was nog geen veertien jaar en ze hadden een kindje van vier en een baby. Dat werd dus: de was doen op een wasbord en met de stamper, het eten koken, de hele luierwas en het kindje van vier verzorgen. Er kwam alleen een verpleegster voor de moeder en de rest was helemaal voor mij. Dit heb ik tien dagen gedaan en toen die om waren kreeg ik twee gulden. Dat was mijn eerste verdienste die winter.”

Twee gulden voor tien dagen werk! Op het platteland lagen de lonen, net als in de stad niet erg hoog. Toch werd dit geaccepteerd. Twee gulden is immers nog steeds meer dan helemaal niets.

6. NIET ALLES IS ZO VANZELFSPREKEND ALS HET LIJKT

Het is duidelijk dat de mensen vroeger anders leefden dan tegenwoordig.

Dit kwam onder andere doordat men vroeger geen geld had voor dingen die voor ons allemaal normale zaken zijn.

Maar wat is voor ons nu zo vanzelfsprekend dat we er eigenlijk niet bij stil staan?

Neem bijvoorbeeld voedsel, dit is voor ons een dagelijks wisselende kost.

Wanneer je trek hebt in een appel, dan pak je er één.

's Avonds is een kop koffie zo gezet en alles ligt te kust en te keur in de supermarkt.

Dat je niet zomaar iets bij de supermarkt kunt kopen, doordat je over weinig geld beschikt kunnen velen van ons zich tegenwoordig niet voorstellen.

Maar veel producten die wij dagelijks (kunnen) eten, kwamen er toen niet op tafel.

Mw. Van Halen:

“Wij aten veel van hetzelfde: aardappelen en andijvie. Fruit was er vroeger niet, dat was een luxe. Soms eens een appel en een peer, een sinaasappel hadden we niet.”

Mw. Van der Meer:

“Het eten was eenvoudig: aardappelen met groente door elkaar. Vlees zal er niet zoveel geweest zijn.”

Weinig variatie en geen overvloedige hoeveelheden. Ook het kopje koffie waar we het al over gehad hebben kostte veel geld.

Mw. Van der Meer:

“Ik maalde wel eens koffie voor mijn moeder met zo'n molen op schoot. Er ging Buisman in want dan hoefde je niet zoveel echte koffie te gebruiken.”

Er waren zelfs gezinnen waar een eenvoudig kopje koffie een luxe was die zij zich echt niet konden veroorloven.

Mw. Amber:

“We brandden graan om er koffie van te zetten. Daar hadden we een rond ding voor, dat zo groot

was als een plaat op het fornuis. Daar paste die precies op. Het graan ging er in en dan draaiden we net zo lang tot het bruin was en er rook uitkwam. Dan maalde mijn moeder het graan in de koffiemolen op schoot en dan werd er koffie van gezet. Gewoon in de pot en water opgieten. Die pot werd op een oliestelletje gezet om de koffie warm te houden. 'Malkoffie' heette dat. Echte koffie zag je haast nooit, dat was te duur.”

Soms werd soms echt honger geleden omdat men eten gewoonweg niet kon betalen. Onderstaand voorbeeld maakt dit duidelijk.

Mw. Zanden:

“Mijn vader kon vaak geen werk vinden. Het was een droevige tijd. Vaak genoeg gebeurde het dat wanneer je uit school kwam er geen eten was. Nou dan kreeg je maar niks!”

Ook op andere gebieden waren de geringe financiën merkbaar.

Mw. De Vries:

“Ik zat op een nonnenschool. De hele klas ging uit. Ik zat toen in de zevende klas. Het uitje kostte f 1,25 en dat vond mijn moeder te duur. Ik mocht niet mee. Ik was de enige van de hele klas die niet mee mocht, en dat ben ik mijn hele leven niet vergeten. De volgende dag hadden de nonnetjes voor mij een stukje chocolade en een sinaasappel bewaard. Toen ik het goed ging begrijpen heb ik gedacht, dat zal mijn kinderen niet gebeuren.

Toen ging mijn oudste dochter naar de HBS. Ik heb het hele jaar moeten sparen, want ik moest f 100,- betalen voor een schoolreisje. Ik heb het hele jaar bonnetjes, zegeltjes en lege flessen ingeleverd totdat ik dat geld voor haar had. Dat heb ik voor al mijn kinderen gedaan, ook al had ik het moeilijk. Overal heb ik ze mee naar toe laten gaan. Dit omdat ik nooit heb vergeten dat ik als enige van de hele klas niet mocht. Dat heeft mij toen heel erg veel gedaan.

Ik weet ook niet meer of ik kwaad was op mijn moeder. Misschien wel, maar je vond het allemaal niet zo gek als er iets niet kon. Er kon in die tijd zoveel niet. We hadden het allemaal even beroerd eigenlijk. Mijn vader zat nooit zonder werk, maar ik mocht gewoon niet mee. Mijn moeder zei: 'Daar is geen geld voor.’”

Dat er niet genoeg geld is om eten te kopen is natuurlijk een van de meest schrijnende situaties die je je kunt voorstellen.

Armoede beperkte mensen echter ook in zaken waar je in eerste instantie niet gelijk aan zou denken maar deelname aan het sociale leven was daardoor niet voor iedereen weggelegd.

Mw. Scholten:

“Wij gingen dus maar eenmaal per jaar naar Zandvoort met de hele familie en dat was heel bijzonder, natuurlijk.”

Mw. Van der Meer:

“Op de lagere school gingen we wel met de bus naar het strand bij Hoek van Holland als uitstapje. We kregen in een soort huis dat bij het strand stond ook warm eten (stampot) en dat was een heel bezit, dat je warm eten kreeg.”

Een heleboel dingen waren anders. Dingen waar we nauwelijks bij stilstaan. Ze zijn er gewoon of zijn makkelijk te bemachtigen.

Neem als voorbeeld onze kledingkast. Kijk eens wat daar allemaal hangt. Als we een nieuwe broek willen dan kopen we een nieuwe. Zo makkelijk is dat. Of toch niet?

Mw. Zanden:

“Zakgeld kregen we niet, daar waren we te arm voor. Maar ik kon wel een paar centen verdienen door boodschappen te doen voor buurvrouwen.

En ook door in de vakantie hun kinderen mee te nemen naar het park. Daar zat ik soms wel met tien kinderen en verdiende daar dan een duppie mee. Het geld spaarde ik op om op de Lindegracht tweedehands kleren te kopen.”

Tweedehands kleren kopen is natuurlijk een optie. Maar net zo als nu waren er ook mensen die er voor kozen hun eigen kleren te maken. Soms bracht dit wel eens problemen met zich mee.

Mw. Van der Meer:

“Op de Industrieschool vond ik het leuk dat ze dingen maakten, bijvoorbeeld een rokje. Het was alleen jammer dat ik vanwege de armoede niet altijd een lapje stof mee kon nemen.”

Je zou je af kunnen vragen waarom men dan niet spaarde om het iets breder te krijgen. Maar waar moest men dan van sparen?

Mw. Haren:

“Al het geld stond ik af aan mijn moeder. Als zakgeld kreeg ik in de regel ook een dubbeltje van een gulden. Maar ja, in die tijd had moeder het soms zo zwaar dat ze mijn zakgeld achterhield. Dit deed ze om de rekeningen of de bode van te betalen. Dan beloofde ze dat ik het later zou krijgen, maar dat schoot er vaak bij in. Nou, daar heb ik verder ook nooit moeilijk over gedaan.”

Sparen van geld wat je niet of nauwelijks hebt, gaat niet makkelijk. Maar was er dan niets op te vinden? Jazeker, zuinig doen met de spullen die je hebt.

Mw. Scholten:

“Voor dat er elektriciteit was, hadden de mensen nog olielampen. Uit die tijd stamt de uitdrukking 'op vrijdag hangt de lamp voorover.' Dit betekende dat op vrijdag het geld op was. De mensen kregen op zaterdag hun nieuwe weekloon. Tot die tijd moest men het met het allerlaatste restje olie doen, voor zover dat nog in de lamp zat. Om ervoor te zorgen dat alle olie naar één punt liep, hing men de lamp voorover. Zo kon het laatste restje olie door de pit worden opgezogen.”

Wanneer je dan door zuinig te zijn met geld en goederen iets overhield, kon je op verschillende manieren sparen.

Geld opzij leggen was één manier, maar er waren er meerdere.

Mw. Vink:

“Mijn moeder kocht zegeltjes. Die waren van Ouwel. Spaarzegels voor een kwartje of een gulden, na gelang je geld over had. Mijn moeder had mij een keer meegenomen naar een winkel op de Haarlemmerstraat. Daar hebben we wat gekocht met die zegeltjes. Dit vond ik erg leuk en toen dacht ik: “Ik ga ook naar die winkel en neem zegeltjes mee.” Toen heb ik de zegeltjes meegenomen van mijn moeder, wat zij dus niet wist. Ik kocht potloden en wat spulletjes. Toen kwam mijn moeder en zij vroeg mij: “Hoe kom jij aan die potloden?” Ik zei: “O, van die mevrouw gekregen van de zegeltjes.” Ze merkte dat ik zegeltjes gepikt had van haar. Zij heeft mij toen meegenomen naar de winkel.

Zij kreeg haar zegeltjes terug en de juffrouw van de winkel de potloden. Ik kreeg wel een

reprimande van mijn moeder, dat ik dat niet meer mocht doen en dat het geld waard was.”

Tegenwoordig is alles voor bijna iedereen makkelijk te kopen en te krijgen. Vroeger was dat niet altijd zo makkelijk. Velen werden door gebrek aan geld beperkt in het kopen van artikelen. De houding van sommige mensen ten opzichte van de huidige consumptiemaatschappij is dus wel te verklaren.

Mw. Haren:

“Ik gebruik nog steeds een theedoek met een gat erin, terwijl ik zes nieuwe in de kast heb liggen.”

Mw. Velthuis:

“Mijn kinderen zijn computermensen en mijn jongste zoon werkt aan het millennium. Ze zijn zo bezeten door de computer, dat ze ermee naar bed gaan en er mee opstaan. Alles wat over is, eten of zo, wordt zomaar weggegooid. Ik denk dan: “Jongens!” Mijn instelling is om zuinig te doen met de spullen en mijn jongens lachen zich daar kapot om. Zo ligt die kloof kilometers uit elkaar.”

NAWOORD EN VERANTWOORDING

In Oktober 1998 kregen wij van het Flevohuis in Amsterdam de opdracht een boekje te schrijven over armoede in de jaren twintig en dertig van deze eeuw. Na overleg met onze begeleider vanuit de Hogeschool van Amsterdam werd besloten dat deze opdracht voor ons als vervanging van de scriptie moest worden beschouwd.

Het boek heeft als doel de lezers een beeld te geven over bovenstaande twee decennia. Veel ouderen uit onze hedendaagse samenleving beleefden toen immers hun jeugd. Het was echter niet de bedoeling om een geschiedenisboek te schrijven, de nadruk moest liggen op de persoonlijke herinneringen van mensen. Om dit doel te bereiken moesten geschiedkundige feiten gekoppeld worden aan deze herinneringen. Wij hebben hiervoor gebruik gemaakt van verslagen van reminiscentiebijeenkomsten tussen 1996 en 1999 die wij kregen van het Flevohuis. Uit deze verslagen zijn citaten gehaald die we bruikbaar achtten voor dit boek. We hebben geprobeerd de citaten zoveel mogelijk in zijn oorspronkelijke vorm te laten. De hoeveelheid citaten per hoofdstuk was afhankelijk van het aantal citaten dat we hierbij konden vinden. We zijn niet uitvoerig op de geschiedenis ingegaan alleen daar waar meer uitleg werd vereist, hebben we het verhaal wat uitgebreid.

Amsterdam, mei 1999

Janine ter Linde en Sascha van der Zon